

Culegerea datelor culturii populare în Bucovina (până la 1918) prin metoda chestionarului

Elena CRISTUȘ (PASCANIUC)

*Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava / Institutul „Bucovina”, Rădăuți
elenapascaniuc@yahoo.com*

Abstract! In this article we present some initiatives, belonging to both institutions and some personalities in the field, which led to the foundation, in Bucovina, of an “exceptional tradition” of collecting and publishing folklore (which began in the middle of the 19th century) and subsequently, its cultivation. Thus, we will refer to the moment when the first questionnaires were distributed in Bucovina, the context in which they circulated, the impact that these methodological tools had on the circle of Bukovinian intellectuals, targeted as possible collaborators/respondents, the motivations of those who answered them, the final results of the use of this method in the ethnofolkloric space of Bucovina and their contribution to the development of Romanian folklore, at a certain moment of its evolution. I. G. Sbiera, S. Fl. Marian, Dimitrie Dan, Constantin Morariu, Matthias Friedwagner, Alexandru Voevidca are some of the people to whom the folklore in Bucovina owes its existence and its achievement level, which is quite remarkable.

Keywords: *Bucovina, folklore, questionnaire method.*

În perioada 1931–1933, directorul Arhivei de Folclor din Cluj a Academiei Române, Ion Mușlea, a lansat chestionarele privind calendarul popular. Atunci când editorii lucrării *Corpusul răspunsurilor la Chestionarele Ion Mușlea* [Cuceu, Cuceu, Timocea-Mocanu, 2015, 2017] au hotărât să cuprindă răspunsurile din Bucovina, Moldova și Basarabia în primele două volume (din cele zece proiectate), „a tras greu în cântarul acestei opțiuni și neobișnuitul entuziasm cu care i-au ieșit în întâmpinare lui Mușlea intelectualii sătești din aceste provincii cultural-istorice românești” [Cuceu, Cuceu, Timocea-Mocanu, 2015: XXVII]. Observând, mai departe, că materialele primite din aceste zone nordice ale spiritualității populare românești se disting cantitativ și calitativ în privința surprinderii de către respondenți (și informatorii lor) a „substanțialității și însemnătății [...], autenticității și înrădăcinării acestora în spiritualitatea rurală”, cercetătorii clujeni au explicat performanța lor și prin „tradiția excepțională de

¹ Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

culegere și publicare a folclorului, cultivată prin revistele învățătoresți și prin «Șezătoarea» lui Artur Gorovei” [Cuceu, Cuceu, Timocea-Mocanu, 2017: III].

Plecând de la sublinierea reputațiilor cercetătorilor clujeni, făcută în contextul interesului larg arătat în ultima vreme, pentru publicarea unor valoroase și inedite documente folclorice din fonduri documentare de arhivă manuscrisă (în cazul Arhivei de Folclor din Cluj) sau/și transcrise de pe benzi magnetice (în cazul Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei din Iași [Ciubotaru, 2017; Ciubotaru, Ciubotaru, 2018]), credem că poate fi de folos să (re)aducem în atenția cititorilor și alte inițiative instituționale, ca și ale unor personalități în domeniul cercetării culturii tradiționale românești și a folclorului, mult mai vechi, care au determinat în Bucovina întemeierea acestei „tradiții excepționale” și ulterior, cultivarea ei. În acest sens, vom puncta când au fost difuzate primele chestionare în Bucovina, contextul în care au circulat, impactul pe care l-au avut aceste instrumente metodologice în cercul intelectualilor bucovineni, vizați ca posibili colaboratori-respondenți, motivațiile celor care au răspuns la ele, rezultatele finale (când au existat) ale aplicării metodei chestionarului în spațiul etnofolcloric al Bucovinei și contribuția lor la dezvoltarea folcloristicii românești, la un anumit moment al evoluției ei.

Modul în care au evoluat în Bucovina – provincie a Imperiului Habsburgic până în anul 1918 – preocupările pentru adunarea și publicarea folclorului românesc, de când acesta a intrat în atenția culegătorilor bucovineni (orizontul anilor 1847/1848–1852), până la a deveni „tradiția excepțională” unanim recunoscută de lumea științifică, constituie o temă tratată deja într-o bogată bibliografie [Loghin, 1926; Birlea, 2010; Datcu, 2006; Fotea, 1987 ș.a.], care prezintă procesul în evoluția lui diacronică și sincronică. Ceea ce am dori să evidențiem acum este modul în care culegerea literaturii populare în Bucovina a urmat, până la 1918, un drum propriu, care a fost în legătură și cu realități culturale impuse de administrația imperială.

Primele culegeri de folclor au fost tipărite în presa din Bucovina sub zodia curentului romantic, care cultiva ideea că poezia populară – literatura populară în general –, dată fiind vechimea ei și faptul că este o creație colectivă, poate demonstra existența ființei naționale a unui popor. Revistele, calendarele și ziarele din Bucovina „și-au deschis larg coloanele producțiilor populare”, publicarea textelor folclorice în presă – o presă construită în provincie pe ideea modernizării societății, a sincronizării ei cu ideile curentelor politice și culturale care circulau în Transilvania și România, o presă care-și asuma și rolul de liant al unității spirituale a românilor² – vădind „forța propagandistică a presei în

² Idee afirmată în articolul-program al ziarului „Bucovina”: „Colaborarea multor scriitori de talent făgăduită acestei foi ne pune în plăcuta poziție de a împărtăși cetitorilor noștri, pe lângă deosebite articole de un interes comun, și noue (noi) producții ale literaturii românești – încât aceste se vor potrivi cu scopul gazetei noastre. Într-acest chip, foaia noastră va fi o oglindă a activității intelectuale a românilor”. [1848: 1]

legătură cu promovarea folclorului” [Raliade, 2016: 15], o forță pe care cercetătoarea Rodica Raliade observa că „poate fi percepută la nivelul opiniei publice prin impactul pe care l-a avut asupra cititorilor, care s-au bucurat de lectura în premieră atât a culegerilor lui Vasile Alecsandri, cât și de programul de cercetare al lui B. P. Hasdeu” [Raliade, 2016: 15]. Prima parte a observației sale face trimitere și la periodicul cernăuțean „Bucovina”, care a avut șansa de a intra în istoria literaturii române prin publicarea poeziilor populare trimise redacției de Vasile Alecsandri, poezii prefațate de studiul „*Românii și poezia lor*”. Poetul îi scria redactorului Alexandru Hurmuzachi, în anul 1849: „Iată dar că, în memoria acelei sări [serii] minunate de la Cernauca și în sperare de a descoperi la lumină comorile de dulce poezie ce stau ascunse în sânul poporului român, iată, zic, că îți trimit acum întreaga baladă a *Mioarei*. Orice român o va ceti în gazeta ta va avea dreptul de a se fâli de geniul neamului său!” [Alecsandri, 1969: 41]. „Bucovina” publica în nr. 11 din 18 feb./2 Marz 1850 poezia „Meoara”/„Miorița”, balada care avea să intre în conștiința românilor și în cultura românească drept cel „întâi și inegalabil monument al folclorului nostru” [Amzulescu, 2001: 4]. În ceea ce privește propagarea ideilor exprimate de poetul de la Mircești în accente avântat romantice în clasicul său studiu, ele au influențat, pentru o bună perioadă de timp, întreaga viață culturală românească a Bucovinei, determinând și ivirea unui interes constant față de literatura populară, investită de poet cu puterea de a demonstra existența ființei naționale a unui popor: „Într-o epocă ca aceasta, unde țările noastre au a se lupta cu dușmani puternici care cearcă a întuneca nu numai drepturile politice, dar și chiar naționalitatea românilor, poezia poporală ne va fi de mare ajutor spre apărarea aceștia; căci oricât de măiestre să fie manifestările cabinetului de Petersburg, românii tot români vor rămânea și vor dovedi că sunt români prin limba lor, prin tradițiile lor, prin obiceiurile lor, prin chipul lor, prin cânticele lor și chiar prin jocurile lor” [Alecsandri, 1969: 43].

La momentul 1850, când românii bucovineni se luptau și pe teren cultural cu realități ce împiedicau dezvoltarea națională [Sbiera, 1889: *passim*], cum scria I. G. Sbiera, toate aceste idei și îndemnuri la cunoașterea și adunarea folclorului au dat repede roade și avem mărturia lui Iraclie Porumbescu: „Eu culesei, cât am fost studinte, în ferii [vacanțele sărbătorilor de iarnă – notă E. P.] cântece poporale și ferindu-mă cu toată sântenia a schimba, a corege sau a adăuga la ele, ca și când le auzii, le trimisei lui V. Alecsandri” [Porumbescu, 1898: 123]. În privința metodologiei de culegere, observăm la el, ca și la I. G. Sbiera, respectul pentru documentul folcloric autentic, cultivat și de Gh. Barițiu pe filiera presei românești transilvănene (cunoscută și de intelectualii bucovineni), în care se insista că folclorul trebuie cules „cum se află în gura poporului” [Raliade, 2016: 15].

În anii următori, în Bucovina, acțiunea de culegere a literaturii orale a continuat preponderent într-o manieră amatoristică, acel „amatorism folcloric, bine intenționat, pus în slujba cunoașterii de sine a neamului” [Raliade, 2016: 14], care a conturat un model cultural în toate provinciile românești. Astfel, și în

culegerea folclorului din Bucovina au fost implicați elevii gimnaziști români, cu entuziasmul caracteristic vârstei, cultivat și orientat metodic, conform programei școlare, întâi de profesorul Aron Pumnul, apoi și de I. G. Sbiera, Sim. Fl. Marian ș.a.

După ce a realizat culegeri directe de proză populară, efectuate „după dictat” și realizate în anii 1855–1856, ca student gimnazist, Ion G. Sbiera are meritul de a fi îmbogățit folcloristica românească publicând prima colecție valoroasă de basme românești din Bucovina, *Povești populare românești*. Din popor luate și poporului date de Sbiera [1886], un volum în care a acordat atenție variantelor aceluiași motiv, a depășit maniera romantică de culegere a folclorului, respectând autenticitatea, ținând la păstrarea fidelă a conținutului și a formei populare, ceea ce-l îndreptățește pe Gheorghe Vrăbie să sublinieze: „Filolog cu o bogată activitate în domeniul limbii și al literaturii vechi, Sbiera impune ceva din această pregătire în munca sa de folclorist. Ascultă și transpune mai exact materialul popular decât Ispirescu” [Vrăbie, 1968: 142].

Ca profesor, I. G. Sbiera a practicat și culegerea indirectă de literatură populară, prin intermediul elevilor, reușind să publice, în anul 1888, broșura *Colinde, cântece de stea și urări la nunți*, care cuprinde texte lirice rituale. Culegerea lor a avut loc în perioada 1861–1871 și se datorează, în parte, elevilor de la gimnaziul din Cernăuți, cărora profesorul Sbiera își făcuse obiceiul să le dea „peste sărbătorile Crăciunului și ale Paștilor, ca teme de casă din limba românească, de regulă, culegerea acestui fel de cântece, precum și descrierea datinilor populare de pe la diferite ocaziuni” [Sbiera, 1888: III]. În *Precuvântare*, profesorul bucovinean mai menționează că, din „colecțiunea destul de însemnată” de literatură populară pe care a avut-o la un moment dat, „descompletată foarte mult în decursul timpului, prin pierdere”, publică „bucățile [care] reprezintă aproape tot ce și cum se întrebuintează de românii din Bucovina la numitele serbări” [Sbiera, 1888: IV]: 16 colinde de Crăciun; șase colinde de Anul Nou; 18 cântece de stea; o colindă de Bobotează și una de Paști (cu o variantă) – la data publicării, trecute deja în repertoriul pasiv; 11 colocării (urări la nunți, cu patru variante). Textele lirice se numără printre primele culegeri de acest tip, acoperind o arie cu o mare bogăție și varietate de datini și tradiții specifice, investigată sumar, înaintea lui Ion G. Sbiera, și de Iraclie Porumbescu. Cea mai valoroasă parte a colecției lui Sbiera o constituie orațiile agrare de Anul Nou (*Cu plugul, Cu bubaiul, Cu aratul, Plugarii și Cu clopoțelul*). Între caracteristicile lor, subliniate de Silvia Ciubotaru, se regăsesc elemente care țin de contextul agrar medieval, prezența unor pasaje umoristice, amplexarea epică a colindelor și arhaicitatea urărilor finale „amintind de colindele antice” [Ciubotaru, 2017: 207].

Colinda românilor cu Steaua de Crăciun. Xilografie.

Sursa: *Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina*, Wien, 1899, p. 217.

În anul 1873, când Sim. Fl. Marian a tipărit la Cernăuți primul volum de *Poesii populare române* (cel dedicat baladelor), făcând în subtitlu mențiunea „adunate și întocmite” – după o „formulă metodologică emblematică în epocă” [Coatu, 2006: 19], care arăta încă raportarea lui la modelul lui Vasile Alecsandri –, cărturarul bucovinean exprima în „Prefață” ceea ce avea să devină profesiunea sa de credință: „este o sacră datorință ca fiii acestor două țări [Bucovina și Basarabia] să se intereseze măcar de acum înainte de literatura națională și mai ales de cea poporală, care este icoana trecutului nostru și să-și dea puțină silință și osteneală spre a o scoate la lumină” [Marian, 1873: III]. Folcloristul se afla pe atunci, conform periodizării propuse de biograful său, Mircea Fotea, în cea de-a doua etapă a muncii de culegător de folclor, „poate cea mai bogată din întreaga sa viață” [Fotea, 1987: 69], dar la începutul activității sale de profesor. Din anul 1883, Sim. Fl. Marian a fost numit profesor de religie la Gimnaziul Superior greco-ortodox din Suceava. Era perioada în care efortul intelectualității românești bucovinene, acela de a determina crearea de clase românești paralele în școlile și liceele germane din Ducatul Bucovinei, începuse să dea deja roade, iar copiii români se înscriau în număr mai mare la gimnaziu. Fostul său elev, Leonida Bodnărescu, își amintea cum Marian și-a încurajat mereu elevii să învețe la toate materiile, la cele mai înalte standarde, „ca să nu rămâneți de râsul străinilor” [Bodnărescu, 1932: 103], motivându-i totodată, prin chestionarele folclorice pe care le dicta gimnaziștilor, să rămână în contact cu valorile culturii tradiționale cu care crescuseră până atunci și să-și dea „silință și osteneală” să participe la culegerea lor. Folcloristul le solicita sprijinul pentru adunarea literaturii populare, astfel că, „în preajma sărbătorilor românești sau a vacanțelor,

elevii cu toții știau că are să le dea puțină «ocupațiune». Și cele trei–patru sute de feciori de țărani mergeau prin satele lor totdeauna cu un nou chestionar, întocmit de el pentru trebuințele sale momentane” [Marian, 1910: XVII]. Activitatea „de teren” a gimnaziștilor, realizată în timpul vacanțelor, nu era chiar extrașcolară, dacă avem în vedere că, la obiectul limba și literatura română, în momentul susținerii tezelor semestriale obligatorii, profesorii optau pentru subiecte folclorice de tipul: „Cum serbează poporul român Anul Nou”; „Ce deosebire este între șezătoare și clacă”; „Să se amintească zilele acele de peste an, cu care sunt legate felurite datini și credințe de multe ori superstițioase la poporul român”; „Cum serbează românii Paștile”; „Comentariu paremiologic: La faptă bună, puțini se-adună” [Fochi, 2002: 582–583].

Această practică e întâlnită și în primul deceniu al secolului al XX-lea. Într-un alt context, o menționează și Mircea Grigoroviță, în studiul monografic dedicat lui Victor Morariu (profesor, germanist, folclorist). Cercetătorul sucevean notează că anuarele liceelor din Bucovina aveau obiceiul de a publica subiectele lucrărilor scrise semestriale la diferite obiecte. Astfel, se poate observa că, în calitate de profesor suplinitor la obiectul limba și literatura română, în anul școlar 1906/1907, Victor Morariu a formulat pentru elevii lui subiectul: „Însemnătatea șezătorilor pentru literatura populară” [Grigoroviță, 2005: 18]. Victor Morariu i-a fost elev lui Sim. Fl. Marian și îl regăsim nominalizat între numeroșii gimnaziști care au răspuns la chestionarele acestuia, ca cel referitor la sărbătoarea Paștilor, după cum reiese din notele și comentariile folcloristului la volumele lucrării *Sărbătorile la români* [Marian, 1994: 129–153].

Efortul elevilor de a răspunde la chestionarele profesorului Sim. Fl. Marian a fost mereu evidențiat și apreciat de acesta, dar poate că nicăieri meritul lor nu a fost subliniat mai hotărât ca în prefața lucrării *Insectele în limba, credințele și obiceiurile românilor* (1903). „Studiul folkloristic”, cum își subintitulează autorul cartea, este, în mod mărturisit, rodul aceleiași convingeri pe care își construise, cu mai bine de douăzeci de ani în urmă, discursul de recepție în Academia Română: limba română poate fi „bogată și omogenă” nu numai prin împrumuturi, ci și prin redescoperirea în literatura populară, pe cât e posibil, a cuvintelor și sensurilor „ce-i sunt de neapărată lipsă”. Înțelegem, totodată, din prefață, că această lucrare a apărut și în urma nemulțumirii (devenite revoltă împotriva marginalizării învățământului în limba română în Bucovina) încercate atât ca elev, cât și ca profesor, nemulțumire provocată de faptul că în școală elevii români erau îndepărtați de tot ceea ce însemna legătura cu limba, tradiția, cultura părinților: „În toamna anului 1883, fiind însărcinat de către direcțiunea liceului gr. or. din Suceava a predă, pe lângă obiectul meu de religiuine și zoologia în clasa I a despărțiturilor românești de la acest liceu, am luat cu plăcere asupra mea această sarcină. [...] Un lucru însă mi-a fost din capul locului foarte bătător la ochi. Când venea adică rândul să propun [predau] despre insecte și deschideam zoologia, pare că era lucru pocit, nu dam mai peste nicio singură numire românească de insecte ci tot numai peste numiri străine. [...] Văzând eu aceasta și știind prea bine încă de pe când eram băiat mic că și românii au numiri de insecte, mi-am propus chiar în

anul cel dintâi să adun nu numai numirile românești ale insectelor, ci totodată și cele ce cred și istorisesc românii despre dânsese” [Marian, 1903: III]. Profesorul și folcloristul Sim. Fl. Marian a implicat propriii elevi în munca de culegere și au rezultat cele două volume ale lucrării (care nu a mai cunoscut, din 1903, alte reeditări) pe care Marian o prezintă ca rezultat al unui efort colectiv: „Meritul însă că lucrarea de față e astfel după cum se prezintă ea publicității, nu este numai al meu, ci și al celor mai mulți dintre elevii care i-am instruit din istoria naturală, precum și al altor domni care mi-au întins mână de ajutor la adunarea materialului cuprins într-însa” [Marian, 1903: III–IV].

Din cele prezentate mai sus, putem constata ca pe o realitate specifică în Bucovina faptul că „sacra datorință” de a aduna folclor a stat permanent în legătură strânsă cu eforturile elevilor, învățătorilor și profesorilor de a-și afirma dreptul la învățământ în limba română. De pe băncile liceului începea formarea elitei intelectuale, iar din sutele de elevi care învățau aici despre valoarea culturii tradiționale românești, culegând literatura populară, se ridicau apoi „cei aleși”: creatori de literatură cultă, profesori ori chiar istorici renumiți – să-l amintim pe Dimitrie Onciul, care îi comunica³ lui Marian „desfaceri de fapt” (descânțece) culese din Vicov de Sus – așa încât afirmația istoricului literar bucovinean Constantin Loghin că: „mai fiecare scriitor de samă din Bucovina a cules producțiuni literare artistice din popor sau cel puțin a scris articole folcloristice” [Loghin, 1926: 221] poate fi mai exact înțeleasă în acest context.

Începând cu anul 1857, în Transilvania (când Atanasie Marienescu pune în circulație un tip de chestionar privind arta populară, „Ceva de luare aminte”) și cu anul 1867, în România (când Alexandru Odobescu formulează „Chestionarul popular de arheologie”) apar primele chestionare cu valoare „subliniat științifică”, care vor contribui la crearea unei metode moderne de cercetare și interpretare a culturii tradiționale și a folclorului. Au urmat: chestionarele lui B. P. Hasdeu, cel juridic din 1877 și chestionarul lingvistic și mitologic din 1884; un chestionar folcloric conceput ca apel pentru încurajarea culegerilor (1884), datorat lui Gr. Sima al lui Ion; chestionarele istorice din 1893 și 1895 ale lui Nicolae Densusianu; „Chestionarul folcloristic” din 1898, al lui Grigore Tocilescu.

În Bucovina nu au putut circula aceste chestionare – deși lui S. Fl. Marian i-au fost cunoscute, cel puțin acelea inițiate de Hasdeu⁴ și Gr. Sima al lui

³ Marian considera textele denumite de el „desfaceri” „o nouă specie de poezie poporană” [1893: 3]. În „Observațiunile” care însoțesc textul „De fapt”, folcloristul precizează: „Desfacerea aceasta, culeasă în Vicovul de Sus, districtul Rădăușului, mi-a comunicat-o dl. dr. Dim[itrie] Onciul, profesor. [...] În fine, mai e de însemnat încă și aceea că desfacerea aceasta e unica din întreaga colecțiune de față care ne arată chipul și obiectele ce le întrebuințează româncele când vrăjesc.” [Marian, 1893: 205]

⁴ O scrisoare a lui Sim. Fl. Marian către B. P. Hasdeu, datată 19/31 decembrie 1877, relevă modul în care folcloristul bucovinean a receptat apariția chestionarului privind *Obiceiile juridice ale poporului român*: „Stimate domnule! Fiind în zilele trecute la Cernăuți, am dat în cabinetul de lectură a[!] Societății pentru Literatura și Cultura Poporului Român din Bucovina peste «Columna lui Traian» din luniel august și septembrie. Destul

Ion –, după cum nu au circulat în presa bucovineană nici toate apelurile și chestionarele concepute de Marian însuși și difuzate în periodice din Transilvania sau România, începând cu cel din 1879, anul în care el publică „Un apel literar” în periodicul bisăptămânal „Amicul familiei”, pe tema ornitologiei [Marian, 1879: 115–116].

Excepție face „Apelul literar” [Marian, 1893: 2–3] adresat de Marian intelectualilor de la sate, pe care l-a publicat și în periodicul cernăuțean „Gazeta Bucovinei”, în anul 1893, însoțit de 49 de întrebări referitoare la terminologia populară a speciilor folclorice din zonele etnofolclorice românești. Marian era interesat de felul în care numea poporul creațiile folclorice care circulau în lumea satului, ce nume specifice aveau pentru: cântece, cântece bătrânești, cântece haiducești, cântece de leagăn, cântece de cumetrie, cântece de nuntă, doine, cântece cântate de lăutari, hora, strigătura, colinda, plugușorul (uratul), colinda cu steaua, Irozii, Capra, Malanca, bocet, vrajă, farmec, descântec, basm, poveste („Oare cine să fi stârnit, după credința poporului, întâia oară poveștile?”), snoavă, tradiție, legendă, păcălitură, cimilitură, zicală, proverb, pildă, icoană („Cine și cum vorbește în icoane?”), frântură de limbă. Ultima întrebare îl arată preocupat pe folclorist să identifice un eventual termen popular pentru literatura populară în ansamblul ei: „Oare cum s-ar putea numi *literatura poporană* cu un singur cuvânt? Nu cumva are poporul vreun atare termen?” [Marian, 1893: 3]. Intenția sa era ca răspunsurile să le publice „într-un op de sine stătător, dimpreună cu toate explicațiile și exemplele ce sper că mi se vor trimite” [Marian, 1893: 2]; mai mult, solicita „pe lângă termenii despre care ne-a fost până aici vorba, încă și titlul tuturor colecțiilor de literatură populară, câte au apărut până acum” [Marian, 1893: 3], rugându-i pe culegători, autori de studii și redactori de publicații să-i trimită lucrările sau măcar titlurile lor. Astfel, cum observa biograful său, Mircea Fotea, planul pe care îl avea era să întocmească o primă bibliografie a folclorului românesc. Punctând încercarea etnografului și folcloristului sucevean de a realiza un instrument de lucru necesar dezvoltării folcloristicii și cercetării ei științifice, Fotea remarca: „Deși nu au fost realizate, impresionează profund, și în acest caz, claritatea cu care cercetătorul sucevean își dă seama care sunt cele mai stringente lucrări de care avea nevoie în acel moment folcloristica română” [Fotea, 1987: 161-162].

că, din toate articolele ce conțin aceste două numere, „Programa pentru adunarea obiceielor juridice ale poporului român” mi-a fost mai bătaoare la ochi și, de aceea, până ce n-am citit-o din fir în păr, nu m-am lăsat. Sfârșind-o, am văzut că această programă mi-ar trebui numaidecât la culegerea obiceielor române cu care mă ocup de un timp îndelungat. [...] Deci, nu-mi rămase alta nemică decât ca să mă adresez către d-voastră și să vă rog a-mi trimite acele două numere, care îmi vor fi un îndreptariu foarte bun la culegerea datinilor, mai cu seamă că cea mai mare parte a întrebărilor din această programă se referesc la datinile [pe] care le prepar eu acum spre publicare. Dacă împrejurările pecuniare nu mi-ar fi prea slabe, atunci mi-aș procura întreagă «Columna lui Traian» din anii 1873-1877 și următori, știind prea bine că din aceasta mult mi-aș putea complecta datinile ce voi să le public sau cel puțin cu mult mai bine aș putea să mă orientez întru lucrarea și studierea acestora”. [Petriceicu Hasdeu, 2008: 232-233]

Primul chestionar distribuit [Morariu, 1998: 72-76; Dan, 1913] la nivel instituțional în Bucovina a fost cel pe care Societatea Antropologică din Viena l-a trimis, prin căpitanul Heinrich Himmel, unor societăți culturale, dar și Consistoriului arhiepiscopal din Cernăuți, prin el fiind solicitate date antropologice și etnografice despre locuitorii Bucovinei în general.

Preotul cărturar Constantin Morariu ne oferă, în memoriile sale, mai multe informații despre acest chestionar, despre cum l-a primit el și cum au înțeles unii intelectuali bucovineni ai vremii să răspundă inițiativei venite din capitala imperială. Cele „12 coale cu felurite întrebări” ale chestionarului, redactat în limba germană, preotul Morariu notează că le-a primit la sfârșitul anului 1887, în două împrejurări la fel de derutante pentru el. Prima dată a fost adus de un soldat, „în plic închis”; scrisoarea ce însoțea chestionarul era „iscălită de un căpitan, Hauptmann Heinrich Himmel. Hârtia vorbea tot de «societatea dv.» (Ihr Verein), fără să înțeleg ce fel de societate, fiind eu membru la mai multe societăți. I-am reîntors deci căpitanului tot ce-mi trimisese, cu lămurirea necesară” [Morariu, 1998: 72]. Dezlegarea dilemei a venit curând, printr-o altă scrisoare, în care căpitanul Himmel îl informa pe preotul Constantin Morariu că i se adresase știind că era secretar al Societății Arheologice Române întemeiate în 1886, la Cernăuți, de Dionisie Olinescu. Între timp, același chestionar îi parvenise și de la Consistoriul arhiepiscopal, care-l trimisese tuturor preoților arhiepiscopiei, de altfel, „cu provocarea să lucru la chestionarul numitului căpitan în interesul prestigiului clerului bucovinean” [Morariu, 1998: 73]. Căpitanul Heinrich Himmel s-a adresat și Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, dar Comitetul societății a refuzat colaborarea, „pe motiv că termenul pentru darea răspunsurilor e prea scurt” [Morariu, 1998: 73]. Refuzul se pare că n-a fost unul singular în acea perioadă, căpitanul Himmel făcând la un moment dat (27 mai 1888) observația că: „silințele mele patriotice-științifice [...] întâmpină special în cercurile românești o primire nefavorabilă, ale cărei cauze nu le pot înțelege defel” [Morariu, 1998: 74].

Aflând de la bibliotecarul Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, Nicolae Ieremievici-Dubău, despre hotărârea comitetului, preotul Morariu a fost și el pe punctul de a renunța. Mitropolitul Silvestru, însă, l-a determinat să-și învingă reținerile și nedumeririle privitoare la chestionar, l-a încurajat personal să-și asume sarcina de a răspunde acestei inițiative, cerându-i să reflecteze la o situație deja defavorabilă românilor: „tu nu-i lucra, al doilea nu, al treilea nu, dar cine să ne descrie pe noi în opul pentru care se culeg datele ce le cere Himmel, poate străinii, care se vor îndesa și aici, cum aud că se îndeasă în numele nostru și la opul *Österreichisch Monarchie in Wort und Bild?* De aceea eu te sfătuiesc să lucrezi” [Morariu, 1998: 73]. Preotul Morariu își amintește cum „[...] m-am pus de am citit chestionarul cu toată atenția” și a început documentarea: „în decursul citirii, mi-am adus aminte că despre cutare întrebări am citit deslușiri în cutare cărți, care m-am dus să le împrumut de la Societatea pentru literatură și cultură” [Morariu, 1998: 73]. Din păcate, niciun detaliu referitor la întrebările existente în chestionar cu privire la culegerea datelor etnografice nu

ne parvine din partea cărturarului. Însă, dintr-o ultimă scrisoare a lui Himmel către preotul Constantin Morariu, din 7 iulie 1888, putem înțelege mai clar rolul pe care căpitanul austriac și-l asumase în acțiunea inițiată de Societatea de Antropologie din Viena: „elaboratele trimise mie nu le prelucru singur, ci, ca material prețios etnografic, le înaintez Societății antropologice. Eu voi indica cel mult vrednicia de încredere a unei lucrări sau a alteia, fiindcă se întâmplă că spusele singuraticilor se contrazic sau fapte arătate de alții se neagă. Așa s-a întâmplat că un domn susține cum că nu sunt niciun fel de moravuri, datini, credințe, superstiții, opinii, tradiții, legende etc., care n-ar fi întemeiate în religia ortodoxă. O afirmare [afirmație] de felul acesta e, cu bună seamă, numai ecoul acelor îngrijorări ce unii le aveau la început, crezând că admiterea cutărei datine străvechi, a unei superstiții, ar putea fi folosită pentru a suspiciona ortodoxia bucovineană” [Morariu, 1998: 75]. Reiese, din rândurile de mai sus, că Himmel verifica în teren autenticitatea datelor primite. În privința răspunsului comentat de el, dacă nu-l considerăm rău-voitor, ori dat de preoți, într-adevăr, pentru a scăpa de posibile consecințe neplăcute din partea superiorilor, răspunsul acesta nu putea fi decât deconcentrant, și oricum neadevărat, în condițiile în care, tot în acea perioadă, în Bucovina au apărut două dintre cele mai importante și reprezentative lucrări pentru folcloristica românească, amândouă tipărite în același an: Sim. Fl. Marian, *Descântece populare românești* (Suceava, 1886) și Ion G. Sbiera, *Povești populare românești*. Din popor luate și poporului date de... (Cernăuți, 1886). Fiecare din aceste volume constituia o premieră în bibliografia folclorului românesc la acea dată.

Tot efortul preotului Constantin Morariu de documentare pentru a răspunde întrebărilor din chestionar s-a concretizat, până la urmă, doar în realizarea unei prime părți a lucrării în limba germană, *Culturbistorische und ethnographische Skizzen über die Romanen der Bucovina* (1. Theil, Resicza – Wien, 1888–1891), axată pe realitățile culturale și istorice românești din Bucovina, „căci de publicarea părții a doua etnografice nici vorbă n-a mai putut fi” [Morariu, 1998: 76], chiar dacă, la un moment dat, îi solicitase ajutorul și arheologului Dimitrie Olinescu. Ulterior, Constantin Morariu a declinat invitația Societății Antropologice din Viena, de a „prelucra științific” materialul adunat în Bucovina în urma aplicării chestionarului, iar în *Memoriile* sale nu face mențiuni care să orienteze atenția spre alți eventuali respondenți interesați de acest lucru.

Circulația acestui chestionar în Bucovina nu a rămas, totuși, doar la nivelul descris de Constantin Morariu ci a avut ca rezultat și adunarea datelor etnografice referitoare la alte naționalități. În anul 1912/1913, într-un context politic marcat în Bucovina de acutizarea fenomenului de deznaționalizare a românilor și de revirimentul naționalismului rutean, preotul academician Dimitrie Dan publica, sub egida Academiei Române, lucrarea *Rutenii din Bucovina. Schiță etnografică*, precizând în *Prefață*: „Fiind românii din Bucovina siliți să poarte, acum, o grea luptă de apărare a naționalității și bisericii românești, moștenite de la strămoși, în contra nesățioaselor pretenții ale rutenilor [...], am crezut oportun să dau la lumină, tocmai acum, această schiță etnografică asupra rutenilor, ca ei să fie mai

bine cunoscuți” [Dan, 1913: 2]. Preotul Dimitrie Dan amintește și de chestionarul etnografic care a stat la originea primei variante, din 1885, a acestui studiu: „Lucrarea mea nu este nouă, ci ea a fost scrisă într-un cadru mai îngust, în anul 1885, când mă aflam ca expozit parohial în satul rutean Iujineț, de la frontiera Galiției, ca răspuns la întrebările trimise mie atunci prin Consistoriul arhiepiscopal, de cunoscutul etnograf H. de Himmel, pe atunci i. r. căpitan – astăzi, general în retragere – la Regimentul de Infanterie 41, recrutat din feciori români din Bucovina. Întrebările, amintitul le-a formulat după sistemul vestitului etnograf dr. Kraus, pe care l[e]-am menținut” [Dan, 1913: 2]. Autorul studiului aduce câteva precizări suplimentare față de cele întâlnite în memoriile preotului Constantin Morariu, precizări referitoare la data circulației chestionarului și la cei care l-au alcătuit. Înțelegem, din prefața scrierii lui Dimitrie Dan că, de fapt, chestionarul a circulat înainte de 1887 și că a fost alcătuit de Heinrich Himmel după modelul „vestitului etnograf dr. Kraus” – este vorba de Heinrich Salome Krauss, slavist și etnolog austriac care beneficiase, în perioada 1884-1885, de fonduri din partea Prințului de Coroană Rudolf pentru a aduna folclorul cântăreților guslar (cântăreți la vioară) din Bosnia, Croația și Herțegovina. În urma cercetării de teren, etnologul austriac a publicat și o colecție de basme sudslave.

Deoarece nici Dimitrie Dan nu face vreo trimitere directă la întrebările chestionarului, mulțumindu-se doar să spună că s-a ajutat de ele în obținerea datelor etnografice despre ruteni, suntem de părere că sumarul studiului său, prin titlurile capitolelor pe care le cuprinde, ar putea fi relevant pentru cunoașterea punctelor de interes etnografic ale chestionarului pus în circulație de Societatea Antropologică din Viena. Studiul preotului Dimitrie Dan, *Rutenii din Bucovina. Schiță etnografică*, cuprinde în 44 de pagini, 19 capitole, în următoarea ordine: „Starea culturală a rutenilor”; „Obiceiurile rutenilor”; „Obiceiurile rutenilor la sărbători”; „Credințe populare rutene”; „Mantica la poporul rutean”; „Nașterea și moartea la ruteni”; „Înrudirea la ruteni”; „Frăția de cruce, cumetrii și ospitalitatea la ruteni”; „Obiceiurile la nuntă și dreptul căsătoriei la ruteni”; „Dreptul de familie la ruteni”; „Servitori la ruteni”; „Dreptul pământului la ruteni”; „Dreptul de comerț”; „Contravențiunile și crimele la ruteni”; „Judecătoria la ruteni”; „Copilul la ruteni”; „Iudaismul privit din punct de vedere rutean”; „Medicina populară”; „Proverbe rutene și o liturghie cu vrăji”.

Având în vedere că lucrarea despre ruteni este ultima în seria celor dedicate unor etnii stabilite în Bucovina în diferite timpuri și împrejurări (țigani, ruși lipoveni, armeni, evrei), o întrebare ar mai fi de rostit: e posibil ca și pentru celelalte patru lucrări monografice, alcătuite spre sfârșitul secolului al XIX-lea de preotul Dimitrie Dan, acesta să se fi folosit, în culegerea și sistematizarea informațiilor etnografice și folclorice, de chestionarul difuzat de Societatea Antropologică din Viena?

Un al doilea chestionar distribuit în Bucovina și care a cunoscut o mai largă circulație și pe un termen mai lung, a fost cel alcătuit de profesorul universitar Matthias Friedwagner, ca instrument de lucru în anchetele de teren pentru culegerea cântecelor populare românești de pe întreg teritoriul Bucovinei.

La începutul secolului al XX-lea, în anul 1906, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din Viena a inițiat un proiect prin care propunea culegerea folclorului muzical al naționalităților din toate țările supuse Monarhiei austriece. Colecția rezultată trebuia să fie „o operă științifică de valoare perenă”, oferită cadou împăratului Francisc Iosif la cea de-a 60-a aniversare a urcării sale pe tron.

Romanistul Matthias Friedwagner, profesor din anul 1900 la Catedra de filologie romanică a Facultății de Litere și Filosofie de la Universitatea din Cernăuți, a fost numit coordonatorul culegerii de cântece populare românești din Bucovina. Cercetările lui anterioare asupra cântecului popular românesc îi permisese să publice, în anul 1905, lucrarea omagială *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina*, închinată fostului său profesor de la Viena, A. Mussafia, lucrare ce conținea peste 50 de cântece populare românești inedite, însoțite de ample comentarii. În realizarea volumului, el mărturisea că l-a avut ca model pe „neobositul folclorist al locului, prof. S. Fl. Marian”⁵ [Friedwagner, 1905: 6]. Friedwagner s-a concentrat în lucrarea aceasta numai asupra prezentării conținutului poetic al textelor (care sunt redactate în limba română, fără traducere germană), particularitățile fonetice au fost tratate în plan secund, iar partiturile muzicale lipsesc. Astfel, asemenea altor culegeri ale vremii, și colecției tipărite de el la acel moment îi lipsea un lucru esențial, melodia, pentru a da măsura valorii creatoare a spiritului popular. Conștient de faptul că documentul folcloric în întregul său, text și melodie („melodia, fără de care un text liric rămâne doar scheletul”)⁶, este pe deplin valoros pentru cercetarea științifică, Friedwagner își dezvăluia, în lucrarea citată, intenția de a realiza, cu sprijinul Societății culturale „Junimea” din Cernăuți, o carte de cântece populare bucovinene. Cu rigoare științifică, profesorul îl menționa atunci, drept culegător al cântecelor populare din colecția sa, pe învățătorul Traian Mironovici, de la care le-a primit prin intermediul unei studente. Friedwagner nota că a mai beneficiat și de sprijinul folcloristului bucovinean Leonida Bodnărescu, iar în privința grafiei s-a bucurat de îndrumările „dragului meu prieten, prof. univ. Ovidiu Densusianu [de] la București și [de] sfaturile sale, cu ocazia unor fericite întâlniri în zilele de vară”⁷.

Asumându-și sarcina de a coordona culegerea cântecului popular românesc în Bucovina și pentru a asigura reușita în plan zonal a proiectului inițiat de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din Viena, profesorul romanist Matthias Friedwagner a făcut de la început demersuri pentru a obține sprijinul cel mai avizat în domeniu, cel al lui Sim. Fl. Marian. Patru scrisori și trei

⁵ „[...] unermüdliche heimische Folklorist Prof. S. Fl. Marian” [Friedwagner, 1905: 6]. Precizăm că traducerea fragmentelor citate din lucrările semnate de Matthias Friedwagner o datorăm colegei noastre Mihaela-Ștefănița Ungureanu (Institutul „Bucovina” Rădăuți).

⁶ „[...] die Melodie, ohne welche ein Liedertext doch nur Gerippe bleibt” [Friedwagner, 1905: 9].

⁷ „[...] meines lieben Freundes Univ.-Prof. Ovid Densusianu in Bukarest und sein mündlicher Rat bei Gelegenheit fröhlichen Beisammenseins in den vorjährigen Sommertagen nützlich gewesen” [Friedwagner, 1905: 11].

cărți poștale⁸ trimise de Friedwagner folcloristului sucevean, în perioada martie–noiembrie 1906, stau măturie a implicării lui în acest proiect. Într-o scrisoare din 11 martie 1906, pe care cercetătorul Paul Leu o redă doar în traducere românească în lucrarea *Simion Florea Marian, ctitorul etnografiei române*, profesorul universitar îi mărturisea folcloristului că, pentru „a putea lua o sarcină atât de grea”, „aș dori să-mi asigur indispensabila dumneavoastră colaborare” [Leu, 2013: 662-663]. În urma acordului exprimat de Marian, Matthias Friedwagner a organizat comitetul care trebuia să coordoneze adunarea materialului folcloric literar și muzical, iar printr-o carte poștală din 4 nov. 1906, profesorul austriac îl invita să participe la ședința de constituire a comitetului, care urma să aibă loc la Facultatea de Filosofie [[Brădățan, 2013: 301]]. Au făcut parte din acest comitet, la un moment dat: folcloristul Sim. Fl. Marian, compozitorul Tudor Flondor, avocatul Temistocle Bocancea, profesorul Leonida Bodnărescu, preotul Dimitrie Dan, învățătorul Ioan Vicoveanu (Bolocan). Din păcate, dispariția timpurie a lui Sim. Fl. Marian (24 aprilie 1907) a întrerupt colaborarea la care Friedwagner ținea atât de mult.

Informații interesante și detaliate, referitoare la constituirea și activitatea Comitetului pentru coordonarea culegerii de cântece populare românești din Bucovina, avea să ofere profesorul Matthias Friedwagner peste mai bine de trei decenii, în anul 1940, în „Vorwort” (pp.VII–XIV) la volumul *Rumänische Volkslieder aus der Bukovina*. I Band: *Liebeslieder*. Înțelegem că, asumându-și sarcina de coordonare a comitetului și a activității de culegere, prof. Friedwagner a alcătuit, cu sprijinul lui Sim. Fl. Marian și al lui Gustav Weigand, „o versiune specială” a *Ghidului de culegere și înregistrare* realizat la Viena, versiune care conținea criterii uniforme de culegere a folclorului, adaptate cântecului popular românesc și care a fost tipărită în 1 000 de exemplare. Ghidul acesta era însoțit și de un chestionar⁹, despre care Friedwagner avea să constate că a fost completat doar de un singur repondent (fără să-l numească). Între regulile care se impuneau culegătorului – relaxate pe parcursul procesului de culegere, „pentru a nu descuraja pe nimeni” – pot fi enumerate: „observarea/păstrarea dialectului”, indicația transcrierii fonetice a textului, explicarea cuvintelor și a formelor rare. În ceea ce privește modul de scriere a pieselor muzicale, Friedwagner amintește de încercarea lui Victor Morariu și V. Burduhos de a înregistra cu fonograful cca 50 de piese. Dificultatea s-a ivit în momentul transcrierii partiturii, proces care „nu a fost îndeajuns de satisfăcător, și nici în cazul celorlalte melodii, puține, de altfel, din diferite părți ale țării, nu a avut succes deplin” [Friedwagner, 1940: XII], de aceea a apelat la ajutorul lui Alexandru Voievidca, „un muzician talentat, un

⁸ Aflate în patrimoniul Complexului Muzeal Bucovina Suceava, Casa „Simion Florea Marian”, acestea se numără între cele 70 de scrisori – bunuri culturale mobile cu valoare istorico-documentară (memoriale) clasate, în anul 2008, în patrimoniul cultural național mobil. [Brădățan, 2013: 300-301]

⁹ „Mit diesen Schwierigkeiten hatte auch der Hauptausschuß in Wien, der bestimmte Richtlinien herausgab, zu kämpfen. Von dieser «Anleitung zur Sammlung und Aufzeichnung» ließ ich eine besondere Fassung für das rumänische Lied drucken und in 1 000 Stücken verteilen. Der Fragebogen als Anhang dazu fand aber nur eine einzige Beantwortung” [Friedwagner, 1940: IX].

practician cu ureche fină”¹⁰. Începând din iulie 1907 și până la începutul Primului Război Mondial, „înarmat cu scrisori de recomandare” și urmând „regulile dinainte stabilite”, învățătorul Alexandru Voievidca a realizat „o lucrare amplă, cu valoare perenă”¹¹, Friedwagner primind de la el 2 250 de piese muzicale.

Tot din articolul menționat, aflăm de refuzul lui Constantin Morariu de a colabora la acțiunea inițiată de Ministerul austriac al Culturii și Educației din Viena: „preotul Constantin Morariu din Pătrăuți, cu o activitate foarte diversă, a declarat că-i este, practic, imposibil să mai ocupe încă o funcție”¹². Friedwagner ține să menționeze și că, atunci când au acceptat să facă parte din comitet, „membrii nu au avut doar rol decorativ, ci au adus, de cele mai multe ori, contribuții frumoase, precum avocatul dr. Temistocle Bocancea din Câmpulung, prin donarea colecției sale de peste 400 de texte, pe care el însuși le-a adunat în anii precedenți”¹³. Participarea profesorilor și a elevilor la proiect, cu „rezultate atât de bune în cadrul colecției”, a fost facilitată prin câteva măsuri de ordin administrativ, solicitate și sprijinite de Friedwagner, respectiv de inspectorul școlar al țării, Dionisie Simionovici și de președintele Consiliului școlar regional, von Bleyleben: acordarea unui concediu pe termen lung, plătit, care să permită învățătorilor să absenteze de la școală pentru a culege melodii; autoritățile școlare districtuale raportau rezultatele activității culegătorului, căruia i se putea prelunge concediul, în caz de nevoie. Elevii antrenați în activitatea de culegere (o elevă din Câmpulung, Rahila Piticariu, este nominalizată pentru „performanța” de a fi scris singură o sută de cântece) au fost recompensați cu „mici cadouri (cărți, caiete, creioane etc.)” care „i-au încurajat pe copii, cărora le datorez multe cântece frumoase”¹⁴.

Invitația de a colabora la această acțiune amplă de culegere a folclorului a fost adresată și public, prin presa vremii. Întâlnim și o situație inedită în practica de culegere a folclorului: poate pentru a fi în mijlocul oricăror evenimente care puteau constitui un cadru propice adunării de material folcloric, Comisia pentru adunarea cântecelor populare românești din Bucovina participa, prin membrii ei, la organizarea unor așa-numite „conveniri sociale”. Ziarul „Patria” din Cernăuți își informa cititorii, în nr. 2 din 7 ianuarie 1910: „«Astra», societatea pentru fond de teatru român în Bucovina, cu comisiunea pentru adunarea cântecelor române populare din Bucovina, va aranja o serată musicală împreună cu dans, la care se vor reprezenta și cânta jocul «Irozilor», «Capra», «Malanca» și alte jocuri îndăntinate la români cu serbările Crăciunului și ale Bobotezei. Petrecerea va avea

¹⁰ „... ein tüchtiger praktischer Musiker mit feinem Ohr” [Friedwagner, 1940: XII].

¹¹ „Im Juli 1907 begann Voievidca nach bestimmten gegebenen Richtlinien und mit Empfehlungsschreiben ausgerüstet, seine Tätigkeit, und da seine Sammlung zu einem Schatz unbekannter schöner Volksmusik anwuchs, wurde die Beurlaubung immer wieder bis 1912 (bzw. 1914) erneuert. [...] Die Zahl der mir übergebenen Melodien betrug schließlich 2250 Stück. Es ist eine große Arbeit von bleibendem Werte” [Friedwagner, 1940: XIII].

¹² „Pfarrer Constantin Morariu in Pătrăuți erklärte sich außer Stande, bei seiner vielseitigen Tätigkeit ein neues Amt zu übernehmen” [Friedwagner, 1940: IX].

¹³ „Die Mitglieder haben nicht nur dekorativ gewirkt, sondern meist auch schöne Beiträge geliefert, so der Rechtsanwalt Dr. Temistocle Bocancea in Câmpulung durch Überlassung seiner mehr als 400 Texte umfassenden Sammlung, die er selbst in den Jahren vorher zusammengebracht hatte” [Friedwagner, 1940: VIII].

¹⁴ „Kleine Geschenke (Bücher, Schulhefte, Bleistifte u. dergl.) dienen als Aneiferung für die Kinder, denen ich manches schöne Lied verdanke” [Friedwagner, 1940: X].

loc: vineri, 14/1 ianuarie a.c. st. n., la 8 ½ ore seara, în sala „Polski Dom”, Strada Domnească Nr. 40. Dirigentul artistic: Victor Vasilescu. Prețul de intrare: 1 cor[oaună] de persoană, pentru o familie (4 persoane) 3 cor[oaune], pentru studenți 50 bani” [Patria, 1910: 6].

În 2 decembrie 1910, cu ocazia numirii sale ca rector al Universității germane din Cernăuți, profesorul Matthias Friedwagner a susținut un discurs pe tema culegerii și prelucrării poeziilor populare, intitulat *Über die Volksdichtung der Bukowiner Rumänen*¹⁵. În cadrul lui, a prezentat și rezultatele de până atunci ale anchetelor din teren, arătându-se încântat de „dichterische Erzeugnisse der Volksseele” (producțiile poetice ale spiritului popular), printre care „befinden sich uralte Stücke, welche vielleicht das nächste Geschlecht schon nicht mehr besitzen wird” (se găsesc piese străvechi, pe care generația următoare nici nu le va mai cunoaște) [Friedwagner, 1911:4] altfel decât pe cale scrisă. Mărturisirea, atunci, că își face o datorie de onoare din a le scoate la lumină, atât pentru valoarea lor poetică, cât și în semn de recunoștință față de poporul care l-a primit cu prietenie, împărtășindu-i, în vers și cântec, fragmente din spiritul lui¹⁶. Cântecelile alese de Friedwagner, 58 de toate, sunt variante germane ale textelor românești, într-o traducere care îi aparține și care ține seama de conținut, mai puțin de formă. Textele ilustrează genurile reprezentative ale poeziei populare românești: doina, cântecul de dor, cântecul de cătănie (al soldaților), strigătura la joc. Profesorul identifică teme și motive lirice specifice acestora, făcând observații asupra prozodiei și metricii textelor originale.

Cu sprijinul a numeroși colaboratori – 65 au fost menționați numai în volumul I al culegerii –, care au investigat 180 de localități, Friedwagner a reușit să adune, până la plecarea lui din Cernăuți, peste 10 000 de piese lirice, însoțite de 2 250 de melodii, acestea din urmă datorate învățătorului, folcloristului și muzicologului Alexandru Voievidca. La partea muzicală a colecției a fost, ulterior, sprijinit de muzicologii: Victor Vasilescu și Adalbert Hrimaly (Cernăuți), Eusebie Mandicevschi (Viena), Moritz Bauer și Friedrich Gennrich (Frankfurt am Main).

Când a plecat în Germania, la Frankfurt (în primăvara anului 1911), profesorul a luat manuscrisele cu el, dar partea muzicală a lăsat-o la Cernăuți, pentru ordonarea melodiilor. Așa a început „odiseea” unei colecții de folclor din care mare parte a rămas și astăzi inedită. În timpul Primului Război Mondial, partea muzicală a colecției, lăsată la Cernăuți, a avut de suferit – au fost arse 249 de melodii, iar ceea ce a mai putut fi salvat prin depozitarea în incinta Tribunalului districtual din Solca a fost transportat în Ungaria, în 1916, de către soldații

¹⁵ *Über die Volksdichtung der Bukowiner Rumänen*. Inaugurationsrede, gehalten am 2. Dezember 1910, von Prof. Dr. Matthias Friedwagner, d. Z. Rektor der K. K. Universität, S. 1, in: *Die feierliche Inauguration des Rektors der K. K. Franz Josephs – Universität in Czernowitz für das Studienjahr 1910/1911 am 2. Dezember 1910*, Czernowitz, 1911. Mulțumim domnului Lutzian Geier, de la Bukovina-Institut din Augsburg (Germania) pentru bunăvoința cu care ne-a pus la dispoziție acest material.

¹⁶ *Ibidem*. „Diese Früchte der dichterischen und musikalischen Begabung der Bukowiner-Rumänen, so gut es geht, aufzubewahren für die Zukunft und sie allgemein zugänglich zu machen, soll meine nächste Aufgabe und zugleich mein Dank an dieses Volk sein, unter dem ich manchen glücklichen Tag verlebt und das mich nie als Fremden betrachtet und behandelt hat” [Friedwagner, 1911:4].

austriecei, ajungând „ca prin minune” în mâinile profesorului. Friedwagner avea să menționeze căin acțiunea de recuperare și salvare a documentelor muzicale ale colecției au implicat guvernatorul Bucovinei, contele Franz von Meran, consilierul aulic A. Handl și judecătorul districtual I. Sbiera.

Mutarea la Frankfurt, Primul Război Mondial, ieșirea Bucovinei din cadrul Imperiului Habsburgic, căderea Monarhiei au împiedicat publicarea mării colecții careia Friedwagner îi închinase mulți ani din viață. Odată cu schimbarea apartenenței statale a Bucovinei, a dispărut interesul austriac față de cântecul popular românesc, dar nu și interesul lui Friedwagner, speranța lui că-și va vedea publicate „roadele eforturilor”. În scrisorile către fostul coleg și statornic prieten Sextil Pușcariu, sau către învățătorul Ioan Vicoveanu, colaborator la realizarea culegerii, el scria despre îndoielile lui de natură științifică în privința împărțirii materialului, despre eforturile pentru obținerea imaginilor care însoțesc textul, despre bucuria ultimilor ani ai vieții (avea 79), când regele României, Carol al II-lea, în calitate de protector al Academiei Române (1930–1940), i-a acordat o subvenție [Torouțiu, 1939: 379-382] pentru a putea publica lucrarea. Într-una dintre ultimele scrisori către Sextil Pușcariu, Friedwagner vorbea despre vol. I al colecției, gata de tipar (corectura finală a fost făcută de Ovidiu Papadima, aflat atunci la Berlin), ca despre „ultimul salut pe care-l trimit Bucovinei”.

Antologia sincretică literar-muzicală *Rumänische Volkslieder aus der Bukovina. I. Liebeslieder* cuprinde 640 de pagini în care prof. Friedwagner a selectat doar lirica de dragoste, 1 000 de texte poetice în limba română (din cele peste 10 000 de piese lirice adunate), 380 din acestea fiind însoțite de melodie (din totalul de 2 250 de piese cu melodie, adunate și puse pe note de învățătorul și muzicianul sucevean Alexandru Voevidca). Editorul a ordonat materialul folcloric în 33 de capitole („Preludiu”, „Dragostea din ce-i făcută?”, „Dragoste tainică”, „Dor și jale”, „Speranță”, „Visuri” etc.) care pun în lumină faptul că, în mentalul popular, existența umană stă sub semnul dorului, trăirea afectivă este legată de suferința din iubire, pentru că „Dragostile se plătesc cu lacrimile”. Vasta colecție rezultată este o „lucrare atent și solid construită metodologic”, cu indici și glosar de termeni populari regionali. În studiul introductiv, Matthias Friedwagner face observații asupra răspândirii cântecului popular liric și epic în Bucovina, analizează geneza cântecelor de dragoste, a doinei —în care vede „miezul și punctul culminant al poeziei populare românești”¹⁷— și a horei, relevă corespondența unor cântece și dansuri populare românești cu cele ale popoarelor balcanice. În final, face câteva observații asupra transcrierii fonetice a textelor. Studiul său este urmat de cel al muzicologului german Reinhold Harprecht, care subliniază talentul muzical natural al țaranului bucovinean.

Odată tipărită cartea, Friedwagner își exprima convingerea că „prin ea varietatea și frumusețea cântecului popular românesc devin cunoscute și vestului

¹⁷ „das Kern- und Glanzstückderrumänischen Volksdichtung” [Friedwagner, 1940: XXI].

Europei”¹⁸. Apariția volumului a fost salutăată prin articole elogioase, tipărite în publicații din țară și din Bucovina („Acțiunea”, „Revista Bucovinei”, „Voința școalei”). Într-unul din ele, citim: „Românii din Bucovina vor rămânea vecinic recunoscători profesorului Friedwagner pentru tipărirea acestei colecții de mare valoare științifică, care păstrează eternității cele mai prețioase comori ale artei românești din Bucovina” [Vitencu, 1942: 272–274].

II, 31
Primăvara iarba crește,
Vai de-acela ce iubește,
Nici mănecarea nu-i ticește
Nici ce bê nu-i folosește!
5 Ce-am făcut, n'am făcut bine,
Că-s cu gându tot la tine!

(Brăiești). D. Mihalăș.

II, 32
Frunză verde rosmalin,
După nour vine senin,
După dragoste suspin,
După dulceață venin.
5 După senin vine nor,
După suspin vine dor.

Căril Ursachi (Vicovul-de-Sus). I. Vicoveanu.

II, 33
Dorul meu.

Andantino

Do . rul meu e nu , mai un dor

Allegretto.

Nu pot spu-ni tu . tu . ror Foa . ie ver . de . vor . de

1.) Dorul meu e numai-un dor, (bis) 2.) Da'-l mai știe oarecine (bis)
Nu-l pot spuni tuturor } bis Care-l poartă ca și mine } bis
Foae verde. } Foae verde. }

3.) De-ar fi dorul vânzător, (bis) 4.) Șatră dragostei i-aș face (bis)
M'ăș face neguțator } bis Și-aș vinde-o la cine-mi place } bis
Foae verde. } Foae verde. }

5.) Iară dorul l-aș mai ține, (bis)
Cui să-l dau aș cata bine } bis
Foae verde.

A cântat Leonora Moldovan, țarancă de 21 ani în Chilișeni, la 26 Iunie 1909. A. Voievidca (1016).

Strophe 4–5, Liebe und Dorul als etwas Verschiedenes

Pagină din lucrarea *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina*. I Band: *Liebeslieder*.

Sursa: www.digibuc.ro

Concluzii

În Bucovina, inițierea activităților de culegere și antologare a folclorului românesc datează încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Culegerea literaturii populare în provincia care s-a confruntat, foarte repede după anexarea ei la Imperiul Habsburgic, cu pericolul pierderii caracterului românesc, a constituit la un moment dat o formă de rezistență la deznaționalizare. Dar dincolo de trezirea conștiinței naționale prin cultivarea literaturii și a limbii „vii” a poporului, de culegerea creației populare și de valorificarea ei în paginile ziarelor și revistelor, profesori și folcloriști ca I. G. Sbiera și Sim. Fl. Marian au determinat trezirea „interesului cultural” față de domeniul folclorului în

¹⁸ „Hier wird zum erstenmal auch dem Westen Europas die Vielgestalt und Schönheit des rumänischen Volksliedessichtbar.” [Friedwagner, 1940: XIV]

Bucovina, prin utilizarea și crearea unor instrumente de lucru moderne, precizarea unor arii cât mai largi de investigare, fixarea unor metode și tehnici de notare prin chestionare, educarea elevilor în spiritul acestora.

BIBLIOGRAFIE

Antologii. Bibliografii. Dicționare:

- Cuceu, Cuceu, Timoce-Mocanu, 2015, 2017: *Corpusul răspunsurilor la Chestionarele Ion Mușlea. I. Basarabia și Bucovina. Chestionarele II, IV, VII; II. Moldova și Bucovina. Chestionarele II, IV, VII și Șezătoarea*, Ediție critică de documente etnologice inedite, introducere, note și indici de Ion Cuceu, Maria Cuceu, Cosmina Timoce-Mocanu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015; 2017.
- Datcu, 2006: Iordan Datcu, *Dicționarul etnologilor români*, Ediția a III-a, revăzută și mult adăugită, București, Editura Saeculum I. O., 2006.
- Fochi, 2002: *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc*, II (1892–1904), coordonare și cuvânt-înainte de Adrian Fochi, ediție îngrijită și prefațată de Iordan Datcu, București, Editura Saeculum I.O., 2002.
- Păun, 1969: *Elogiu folclorului românesc*. Antologie și prefață de Octav Păun, text îngrijit de Maria Mărdărescu și Octav Păun, București, Editura pentru Literatură, 1969.

Reviste:

- „Amicul familiei”, Gherla și Cluj, anul II, nr. 12, 15/27 iunie 1879.
- „Bucovina. Gazetă românească pentru politică, religie și literatură”, Cernăuți, anul I, nr. 1, 1848.
- „Dacoromania”, Cluj, 10 (1941).
- „Făt-Frumos”, Suceava, anul VII, nr. 3–4, mai–august 1932; „Făt-Frumos”, Cernăuți, anul XV, nr. 3, mai–iunie 1940.
- „Gazeta Bucovinei”, Cernăuți, anul III, nr. 5, 1893.
- „Patria”, Cernăuți, anul V, nr. 2, 7 ianuarie 1910.
- „Revista Bucovinei”, Cernăuți, anul I, nr. 6, iunie 1942.

Bibliografie critică:

- Alecsandri, 1969: Vasile Alecsandri, „Românii și poezia lor”, în *Elogiu folclorului românesc*. Antologie și prefață de Octav Păun, text îngrijit de Maria Mărdărescu și Octav Păun, București, Editura pentru Literatură, 1969.
- Amzulescu, 2001: Al. I. Amzulescu, „Observații istorico-filologice despre «Miorița» lui Alecsandri”, în „*Miorița*” și alte studii și note de folclor românesc, București, Centrul Național de Conservare și Valorificare a Tradiției și Creației Populare, 2001.
- Bîrlea, 2010: Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, Cuvânt înainte de acad. Sabina Ispas, ediție îngrijită și bibliografie de dr. Carmen Banța, [Craiova], Editura Aius, 2010.
- Bodnărescu, 1932: Leonida Bodnărescu, „Simeon Florea Marian și ceilalți”, în „Făt-Frumos”, Suceava, anul VII, nr. 3–4, mai–august 1932.
- Brădățan, 2013: Aura-Doina Brădățan, *Fondul memorial-documentar „Simion Florea Marian” din Suceava. Istoric. Contribuția la cultura română*, Suceava, Muzeul Bucovinei, Editura „Karl A. Romstorfer”, 2013.
- Ciubotaru, 2017: Silvia Ciubotaru, *Obiceiurile agrare din Moldova*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017.
- Ciubotaru, Ciubotaru, 2018: Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, *Basme fantastice din Moldova*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018.

- Coatu, 2006: Nicoleta Coatu, „Culegerea folclorică – inconsecvențe, dileme, rigori în construcția autenticității”, în: Sabina Ispas și Nicoleta Coatu (coord.) *Etnologie românească. Folclorică și etnomuzicologie. II Metodologie. Arhive. Instrumente de lucru*, Partea 1, București, Editura Academiei Române, 2007.
- Dan, 1913: Dimitrie Dan, *Rutenii din Bucovina. Schiță etnografică*, Extras din „Analele Academiei Române”, Seria a II-a, Tom XXXV, Memoriile Secțiunii Literare, București, Librăriile Socec & Comp., 1913.
- Fotea, 1987: Mircea Fotea, *Simeon Florea Marian folclorist și etnograf*, București, Editura Minerva, 1987.
- Friedwagner, 1905: Matthias Friedwagner, *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina*, Halle a.d. S., Verlag von Max Niemeyer, 1905.
- Friedwagner, 1911: Matthias Friedwagner, *Über die Volksdichtung der Bukoviner Rumänen*. Inaugurationsrede, gehalten am 2. Dezember 1910, von Prof. Dr. Matthias Friedwagner, d. Z. Rektor der K. K. Universität, S. 1, in: *Die feierliche Inauguration des Rektors der K. K. Franz-Josephs – Universität in Czernowitz für das Studienjahr 1910/1911 am 2. Dezember 1910*, Czernowitz, 1911.
- Friedwagner, 1940: Matthias Friedwagner, *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina*. I Band: *Liebesheder*. Mit 380 von Alex. Voievidca aufgezeichneten Melodien. Herausgegeben von Dr. Matthias Friedwagner, Würzburg, Konrad Tritsch Verlag, 1940.
- Grigoroviță, 2005: Mircea Grigoroviță, *Victor Morariu (1881–1946)*, ediție îngrijită și cuvânt-înainte de Nicolae Cârlan, Suceava, f. ed., 2005.
- Hasdeu, 2008: Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Folcloristica*, II, ediție critică, note, variante, comentarii de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I.O., 2008.
- Iliescu, Chețan, coord., 2016: *Descoperiri etnologice. In Honorem Sabina Ispas la 75 de ani*, coord. Laura Jiga Iliescu și Mihaela Nubert Chețan, București, Editura Etnologică, 2016.
- Ispas, Coatu, coord., 2006: Sabina Ispas și Nicoleta Coatu (coord.) *Etnologie românească. Folclorică și etnomuzicologie. II Metodologie. Arhive. Instrumente de lucru*, Partea 1, București, Editura Academiei Române, 2006.
- Leu, 2013: Paul Leu, *Simion Florea Marian, ctitorul etnografiei române*, ediția a III-a revăzută și adăugită, Suceava, Editura „George Tofan”, 2013.
- Loghin, 1926: Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina. 1775–1918 (în legătură cu evoluția culturală și politică)*, Cernăuți, Tipografia Mitrop. Silvestru, 1926.
- Marian, 1873: *Poesii populare române adunate și întocmite* de Simeon Fl. Marian, Tom I, Cernăuți, Tipografia lui G. Piotovschi, 1873.
- Marian, 1893: *Vrăji, farmece și desfaceri* adunate de S. Fl. Marian. Extras din „Analele Academiei Române” Seria II, Tom XV. Memoriile Secțiunii Literare, București, Lito-Tipografia Carol Göbl, 1893.
- Marian, 1903: Sim. Fl. Marian, *Insectele în limba, credințele și obiceiurile românilor*. Studiu folcloristic, București, Institut. de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1903.
- Marian, 1910: Liviu Fl. Marian, *Simion Florea Marian. Schițe biografice* (extras), București, Institutul de Arte grafice „Carol Göbl”, 1910.
- Marian, 1994: S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, vol. II, Ediție îngrijită și introducere de Jordan Datcu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994.
- Morariu, 1940: Victor Morariu, „Mathias Friedwagner”, în „Făt-Frumos”, Cernăuți, anul XV, nr. 3, mai–iunie 1940, pp. 106-107.
- Morariu, 1998: Constantin Morariu, *Cursul vieții mele. Memorii*, Suceava, Editura „Hurmuzachi”, 1998.
- Petriceicu Hasdeu, 2008: Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Folcloristica*, II, ediție critică, note, variante, comentarii de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I.O., 2008.
- Porumbescu, 1898: Iraclie Porumbescu, „Amintiri despre Vasile Alecsandri”, în *Scrierile lui Iraclie Porumbescu*, adunate și însoțite de o schiță biografică de Leonida Bodnărescu, partea I, Cernăuți, 1898.

- Pușcariu, 1941: S[extil] Pușcariu, „Matthias Friedwagner (1860-1940)”, în „Dacoromania”, Cluj, 10 (1941), p. 225–227.
- Raliade, 2016: Rodica Raliade „*Vademecum* al începuturilor etnologice românești”, în: *Descideri etnologice. In Honorem Sabina Ispas la 75 de ani*, coord. Laura Jiga Iliescu și Mihaela Nubert Chețan, București, Editura Etnologică, 2016.
- Sbiera, 1886: *Povești populare românești*. Din popor luate și poporului date de d-rul Ion al lui G. Sbiera, Cernăuț[i], Editura proprie, Tipografia arhiepiscopală, 1886.
- Sbiera, 1888: I. G. Sbiera, *Colinde, cântece de stea și urări la nunți. Din popor luate și poporului date de...* *Cu patru stampe (Nașterea, Trei magi, Botezul, Învierea)*, Cernăuț[i], Editura Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, 1888.
- Torouțiu, 1939: I. E. Torouțiu, „Un gest regal necunoscut”, în „Convorbiri literare”, anul LXXII, nr. 4, aprilie 1939, p. 379–382.
- Vitencu, 1942: Alexandru Vitencu, *Ultima operă a prof. M. Friedwagner*, în „Revista Bucovinei”, Cernăuți, anul I, nr. 6, iunie 1942.
- Vrabie, 1968: Gheorghe Vrabie, *Folcloristica română. Evoluție, curente, metode*, [București], Editura pentru Literatură, 1968.